

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Науменко Ліана Миколаївна

УДК 811.161.2'373.6–112

**ІСТОРІЯ НАЗВ ПОСУДУ, СТОЛОВОГО НАЧИННЯ
ТА МЕБЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2021

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у відділі історії української мови та ономастики Інституту української мови Національної академії наук України.

Науковий керівник – член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор
Німчук Василь Васильович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Гриценко Світлана Павлівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор
кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоелліністики;

кандидат філологічних наук, доцент
Мирончук Олександр Якович,
Київська православна богословська академія,
професор кафедри богослів'я та філології.

Захист відбудеться 24 лютого 2021 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4) та на офіційному сайті Інституту української мови НАН України (<http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Pages/default.aspx>).

Автореферат розіслано _ січня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

В. М. Фурса

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Для сучасної мовознавчої науки актуальним є всебічне вивчення лексичних шарів мови в синхронній і діяхронній площинах.

У східнослов'янському мовознавстві початки формування історичної лексикології як окремої галузі пов'язують із дослідженнями О.О. Потебні, Л.В. Щерби, В.В. Виноградова, Ф.П. Філіна та О.С. Ахманової.

Вивчення тематичних парадигм у словниковому складі української мови дає змогу відтворити не лише мовну картину певного часу, а й загальну панораму життя наших предків, рівень їх матеріального та духовного розвитку, людського мислення. Склад лексики української мови в різні історичні періоди досліджували Л.Л. Гумецька, Л.М. Полюга, М.Л. Худаш, В.В. Німчук, І.П. Чепіга, А.А. Бурячок, В.Й. Горобець, О.В. Прискока, Г.В. Войтів, Г.М. Наєнко, Г.М. Дидик-Меуш, С.П. Гриценко, Ю.В. Осінчук, С.А. Яценко та ін. Результативними є дослідження окремих груп побутової діалектної лексики, зокрема праці Я.Ю. Вакалюк, З.Г. Ганудель, П.Ю. Гриценка, Е.Д. Гоци, Г.І. Мартинової, С.Е. Панцьо, Р.Л. Сердеги, Л. С. Спанатій, Л.Л. Ура та ін.

Установленню найважливіших етапів розвитку лексики української мови присвячені лексикологічні та лексикографічні праці: «Історія української мови. Лексика і фразеологія» (1983), «Історія української мови. Хрестоматія Х–ХІІІ ст.» В.В. Німчука (2015), «Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст.» (1977–1978), «Словник української мови ХVІ–першої половини ХVІІ ст.» (1994–2017), «Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка (1930), «Матеріали до словника писемної та книжної української мови ХV – ХVІІІ ст.» Є. Тимченка (2002).

Публікація давніх текстів в академічній серії «Пам'ятки української мови» відіграє важливу роль для діяхронних досліджень словникового складу мови. Серед них особливо інформативними є праці староукраїнських лексикографів Лаврентія Зизанія, Памва Беринди, Єпіфанія Славинецького, Арсенія Корецького-Сатановського, які опрацював та опублікував В.В. Німчук.

Значний матеріал зібрано у фондах картотеки «Словника української мови ХVІ – першої половини ХVІІ ст.» (КСЛУМ ХVІ – першої половини ХVІІ ст.). Нові видання писемних пам'яток, такі як «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року» (2001), «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.» (2004), «Луцька замкова книга 1560–1561 рр.» (2013), «Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.» (2017), доповнюючи історію української лексики, допомогли глибше осмислити загальні закономірності розвитку мови загалом, визначити специфіку кожної групи слів.

Актуальність теми зумовлена тим, що лексика на позначення посуду та особливо меблів в українській мові до сьогодні не була об'єктом системного вивчення в діяхронії. Ці лексико-семантичні групи дають безпосереднє уявлення

про форми господарювання, побут, історію матеріальної та духовної культури українського народу, що доповнює проблематику етно- та культурної ідентичності українців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах планової теми відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України «Дослідження структурних рівнів української мови в діахронії» (державний реєстраційний номер 0116U002433).

Мета роботи – комплексний лінгвістичний аналіз назв посуду, столового начиння та меблів як важливого складника лексики української мови, історії його формування та розвитку на різних етапах функціонування мови (від найперших фіксацій у XII столітті й до початку XXI століття).

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- класифікувати назви посуду, столового начиння та меблів і похідні від них утворення, зафіксовані в пам'ятках української мови;
- установити співвідношення власне українських і запозичених назв у межах досліджуваних груп слів;
- з'ясувати причини появи фонетико-графічних, словотвірних та лексико-семантичних варіантів цих апелятивів;
- визначити словотвірні особливості та типи похідних лексем;
- проаналізувати семантику лексем на різних історичних етапах, спираючись на факти їх фіксації в писемних пам'ятках та матеріалах історичних словників;
- окреслити склад лексико-семантичних груп назв посуду, столового начиння та меблів у сучасній українській мові;
- визначити збережені, втрачені та новозасвоєні одиниці, простежити динаміку семантики та функціонування досліджуваних лексем у літературній мові й територіальних діалектах.

Об'єкт дослідження – назви посуду, який слугував для приготування, подавання та зберігання продуктів харчування, та назви меблів.

Предметом дослідження є походження, словотвірна структура та семантичний розвиток назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові.

Джерельною базою дослідження слугували опубліковані пам'ятки XII–XVIII ст., зокрема лексикони середньоукраїнського періоду, тексти, видані впродовж останніх років, які вперше стали об'єктом опрацювань сучасними лінгвістами, історичні словники української мови («Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка, «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.», «Словарь української мови» Б. Грінченка, «Словник української мови» П. Білецького-Носенка, Словник української мови в 11-ти томах).

Початковий реєстр лексем укладено з використанням етимологічних словників слов'янських мов, фіксації в найдавніших джерелах перевірено за словниками старослов'янської та давньоруської мов: «Словарь старославянского языка IX–XI века», «Материалы для словаря древнерусского языка» І. І. Срезневського, «Словарь древнерусского языка XI–XIV в.в.» тощо.

До аналізу було залучено лексеми, зафіксовані в діалектних словниках, етнографічних джерелах, спеціальній літературі з кулінарії та технології приготування їжі.

Для порівняння використано матеріали досліджень із білоруської, частково російської, подекуди польської та латинської мов. Це дало змогу простежити за процесами та наслідками міжмовної взаємодії.

Методи дослідження вибрано відповідно до завдань і спрямованості роботи. *Порівняльно-історичний*: для врахування етимології досліджуваної лексики, установлення еволюційних змін і закономірностей розвитку семантики конкретних лексичних одиниць; *методика внутрішньої реконструкції* як прийом порівняльно-історичного методу передбачає відтворення цілісної історії досліджуваних лексем; *методику зовнішньої реконструкції* застосовуємо для встановлення спільного й відмінного у функціюванні досліджуваних назв у споріднених слов'янських мовах; *описовий метод* застосовано для встановлення синтагматичних і парадигматичних зв'язків між одиницями ЛСГ; *компонентний аналіз* – для встановлення структури значення слова як організованої сукупності елементарних змістовних одиниць – сем.

Свідчення й висновки *лінгвогеографії* залучено до аналізу під час виявлення функціонування слів у сучасних діалектах.

Кількісні підрахунки використано для увиразнення картини становлення окремих лексико-семантичних груп.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вона є цілісним дослідженням історичної динаміки лексико-семантичних груп назв посуду, столового начиння й меблів в українській мові. Уперше систематизовано ці назви від праслов'янського періоду до ХХІ ст., узагальнено спостереження про способи їх творення та шляхи поповнення зазначених груп. Структуровано лексико-семантичні групи, проаналізовано назви, що ввійшли до їхнього складу.

Робота надає новий емпіричний матеріал також для історичного словотвору української мови.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки, зроблені на основі спостережень за етапами формування та розвитку назв посуду, столового начиння та меблів, істотно доповнять попередні дослідження про історію української лексики, будуть вагомим внеском у розвиток структурних методів вивчення лексичного складу мови. Матеріали дисертації можуть бути використані для подальшого дослідження актуальних питань історичної лексикології, інших термінологічних систем.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані для написання синтетичних праць з історії української побутової лексики, зокрема назв посуду, столового начиння та меблів; для викладання курсів «Історія української мови», «Українська діалектологія» та «Сучасна українська літературна мова» (розділ «Лексикологія»), для розроблення спецкурсів з історичної лексикології української мови у вищих навчальних закладах; для укладання історичного, етимологічного та інших словників української мови.

Особистий внесок здобувача. Результати наукового дослідження отримано самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації апробовано на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Наука і освіта '2005» (Дніпропетровськ, 2005), Міжнародній науковій конференції «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2015), Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів: граматики і поетика текстових структур» (2018), Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми науки і освіти APSE – 2019» (Будапешт, 2019), Міжнародній науковій конференції «Гуманітарні та соціальні науки в епоху глобалізації – 2020» (Будапешт, 2020) (в онлайн форматі).

Публікації. Положення дисертації представлено у 9 одноосібних публікаціях автора, а саме: 5 статей в українських фахових виданнях, затверджених ДАКом України; 3 статті в закордонних періодичних виданнях: дві з них в іноземному виданні, наявному в переліку наукометричних баз – «Index Copernicus», «Google Scholar»; тези в збірнику матеріалів конференції.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з узагальненнями до них, висновків, списку використаної літератури (269 позиції), списку використаних джерел (109 позицій) та їх умовних позначень, списку скорочень назв мов, наріч і діалектів, покажчика аналізованих слів і словосполучень та 4 додатків. Повний обсяг дисертації – 291 сторінка, основного тексту – 211 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету й завдання дослідження; визначено об'єкт і предмет, методи, встановлено наукову новизну роботи, теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи; окреслено джерельну базу; визначено особистий внесок здобувача; подано відомості про апробацію результатів, про структуру й обсяг дисертації.

Перший розділ «**Назви посуду, столового начиння та меблів як об'єкт лінгвістичного та етнологічного дослідження**» складається з чотирьох підрозділів.

У першому підрозділі розглянуто проблематику й напрями досліджень лексичного складу мови з погляду історичної лексикології, що за хронологією, пріоритетністю та ступенем опрацьованості посідає чільне місце в діяхронному мовознавстві. Питання історії та етимології окремих слів вивчали П.О. Бузук, Б.В. Кобилянський; тематичні групи лексики – Л.А. Булаховський, А.А. Бурячок, В.О. Винник, М.П. Кочерган; В.В. Німчук виконав дослідження української лексики за семантичними полями. Історію словникового складу української мови простежили О.В. Прискока, С.П. Гриценко.

У другому підрозділі схарактеризовано низку розвідок із етнографії, які містять спорадично назви тогочасного посуду та меблів українців, посібники з куховарства. Етнологи ще з ХІХ століття записували звичаї, різні обряди, і в такий спосіб фіксували назви посуду, який використовували під час їх виконання; інші публікували рецепти приготування різних страв, правила подавання, спосіб їх зберігання і називали вживаний при цьому посуд. Ці назви репрезентували побутову культуру українського народу загалом, підкреслювали її самобутність. Про це йшлося в роботах про українську гончарну справу, яка мала значні успіхи порівняно з російською цього періоду. Асортимент назв меблів, якими послуговувалися прості українці до ХІХ ст., був незначним. Із ІІ половини ХХ століття ці дослідження стають більш системними та ґрунтовними. Етнологи вивчали значно ширший фактаж, вивчали його в процесі історичного розвитку; регіональні особливості назв указують на матеріал, з якого виготовляли посуд і меблі, способи його прикрашання, місце зберігання посуду. Дослідники пильну увагу звертали на матеріал, з якого виготовляли предмети побуту, місцевість, географічне розташування та сировинну базу.

Третій підрозділ першого розділу присвячено аналізу праць істориків мови, які досліджували назви посуду, столового начиння та меблів. Найважливішим у цьому напрямі було академічне видання «Історія української мови. Лексика й фразеологія» (1983). В українському мовознавстві одним із перших проблеми історичної лексикології розглядав В.В. Німчук, проте він не вивчав побутові назви спеціально, лише зафіксував окремі одиниці в ілюстративних матеріалах, зокрема в монографії «Давньоруська спадщина в лексиці української мови» (1992). Професор О.Г. Муромцева присвятила декілька праць історії української літературної мови з погляду стилістики. Вивчивши творчість А. Свидницького, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Ю. Федьковича, Панаса Мирного, вона вказала й на зафіксовану в їхніх творах побутову лексику.

Частково з'ясовано розвиток названих лексико-семантичних груп у дисертаційних роботах Н.Й. П'яст, яка запропонувала системний лексико-етимологічний і словотвірний аналіз, з'ясувала словотвірні типи та моделі номінативних і дериваційних засобів, які використовують для мовної фіксації досліджуваного предмета дійсності, виявила вживання варіантних одиниць;

О.Ю. Малюк, яка проаналізувала закономірності номінації посуду в систематологічному та культурологічному аспектах, відтворила процес формування цієї макроструктури, її зв'язок із іншими лексичними шарами; І.В. Муляр, яка вперше визначила історичні етапи формування назв меблів житлового приміщення, виявила лексико-семантичні особливості й типові когнітивні ознаки цих назв меблів.

Побутова лексика (особливо назви посуду) неодноразово ставала предметом вивчення в дисертаціях про діалектне мовлення українців: Е. Д. Гоци, Д.А. Ігнатенко, В.П. Різник, Л.Л. Ура.

У четвертому підрозділі представлено загальноприйняті в історичній лексикології визначення основних понять та методів дослідження, підкреслено проспективний характер розгляду матеріалу.

У другому розділі **«Історія назв посуду та столового начиння»** виокремлено такі лексико-семантичні підгрупи: «Загальні назви посуду», «Назви посуду, в якому подають страву до столу», «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини»; «Назви посуду, призначеного для приготування їжі», яка утворює окремі мікрогрупи. До складу лексико-семантичної підгрупи «Назви посуду, призначеного для приготування їжі» входить 4 лексико-семантичні мікрогрупи: лексико-семантична мікрогрупа «Назви посуду для варіння», лексико-семантична мікрогрупа «Назви посуду для смаження», лексико-семантична мікрогрупа «Назви посуду для проціджування та протирання їжі», лексико-семантична мікрогрупа «Назви посуду для товчення чи розтирання продуктів». До складу кожної з підгруп уходить різна кількість слів, які мають різне походження, час першої фіксації та відображення в сучасній українській мові, її говірках.

Значна частина назв посуду та столового начиння належить до питомої лексики: 62 лексеми – 72 %. Досить значна кількість одиниць мають праслов'янське коріння: 26 слів. Серед узагальнених назв посуду це лексеми *судъ*, *начина* / *начиння*; для варіння – лексеми *горшькъ* / *горщок*, *горнець*, *котел* 'казан', *кітлик* 'казанок'; для смаження – лексеми *сковорода* / *сковрада*, *скара* / *сквара*, *панва*; для проціджування та протирання їжі – лексеми *сито*, *решето*; для товчення чи розтирання продуктів: *ступа* / *ступка*, *пест*; назви посуду, у якому подають страву до столу – лексеми *миса*, *блюдо*; назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини *глек* / *гличик*, *жбан* / *дзбан* / *джбан*, *корчага*, *корéць*, *чаша*, *кубокъ*, *чара*, *чарка*; 2 лексеми на позначення столового начиння: *ніж*, *лôжка*. Саме лексеми давнього походження *посуд*, *миса*, *сковорода*, *сито*, *решето*, *гърньць*, *котль* та ін., пізніше стали основою формування певних лексико-семантичних підгруп назв посуду в сучасній українській літературній мові.

Три слова з лексико-семантичної мікрогрупи «Назв посуду для смаження» мають праслов'янське коріння. Два з них – *скара* / *сквара*, *панва* вийшли з активного вжитку і перейшли в архаїзми, немає їх і в говірках. Праслов'янська з походження лексема *сковорода* у старослов'янській мові мала неповноголосну форму *сковрада* [ЕСУМ, V, с. 277–278], [СС, с. 606]. Активно обидві одиниці вживали в староукраїнській мові: ...*бє(з) бытно(с)ти моєи жона моя власная Ѡганка Харитоно(в)на вѣдомости моєє пошла о(т) мене про(ч), и в то(т) ча(с) в мене погинуло рече(и) немало, то єсть згынуло в мене с коморы зъ замка двѣсти прадива лну, по(л) вѣдра меду прєсного, ...вѣдро масла....сковорода* [АЖ 1582–1588, с. 65]; *Сковра́да: сковорода* [1627 Беринда, с. 114]. Найбільш уживаною в українській мові XVI–XVII ст. була форма *сковорода* (в окремих текстах у поєднанні з прикметником *железная*), зрідка використовували фонетичний варіант *сковрода* та демінутив *сковородка* із суфіксом *-к-* [КСЛУМ]. У пам'ятках XVIII ст. загальною назвою посудини для смаження була лексема *сковорода*, наприклад: *Frìxorìum сковорода, рынка ян[д]ова* [Махіт, ч. I, с. 475]; *сковород двѣ...*, ...*сковорда залъзная* [XVIII ДНРМ, с. 266]. У віршованій літературі цього періоду зафіксовано неповноголосну форму *сковрада*, наприклад: ...*сол з сковрады, ...и жеб не прогорѣла /скоро/ сковрада...* [XVIII ДЛ, с. 251–252]; *То(ж) на сковрада(х) смажа(т) и в гнѣзда вкладаю(т)* [XVII КлЗ, с. 48]. У кулінарних рецептах із збірки стародубського полковника Івана Кулябки записано: ...*на сковородѣ ставить...*, ...*и на сковородѣ пекти...* [XVIII РІК, с. 247]. Лексема зберегла лексичне значення, активно функціонує в говірках; зокрема, на Наддніпрянщині зафіксовано лексеми *сковер'да* та *сковир'да* [Чабаненко, I, с. 73].

Кількість назв посуду лексико-семантичної мікрогрупи «Для проціджування та протирання» також невелика. Дві лексеми – праслов'янізми, що збереглися в сучасній українській мові та спорадично в говірках: *сито*, *решето*. Слово *тертка* / *тертушка* входить до активного вжитку з XVII ст., хоч основа його має праслов'янські витоки.

Більша кількість слів уходить до складу підгрупи «Назв посуду для товчення чи розтирання». Чотири слова із шести утворено внаслідок складання основ іменників та дієслів чи вони походять від дієслова: *ма́кортеть* / *макотерть*, *макітра*, *макогін*; *толкачь* / *товкач*. Лише лексема *ма́кортеть* / *ма́котерть* перейшла до пасивного, *пест* – до інертного шару лексики.

Лексико-семантична підгрупа «Назви посуду, в якому подають страви до столу» містить шість питомих лексем. Три з них є нормативними в українській мові: *миска*, *блюдо*, *салатник* / *салатниця*, а три перейшли до архаїзмів: *миса*, *полумисок*, *вагани*. Праслов'янське *misa засвоєно також стсл. мовою: *миса* 'блюдо'. В українській мові означало назву великої миски [ЕСУМ, III, с. 465]. Літературно-писемна мова часів Київської Русі послуговувалася лексемою *миса*, про що свідчать записи: *Миса* – *блюдо: Блюдо лебязьє, да миса большая*.

Да два блюда гусины [XVI Срезневський, II, с. 153]. У староукраїнській мові XVI ст. послуговувалися лексемою *миса*: ...мисць *ценовыхъ* – *чотырна(д)ца(т)* [АЖ 1582–1588, с. 75]; *тоєст мис* *двадцат и чотири* [ЛЗК, с. 359, 471]. Слово *миса* мало тоді нейтральне значення, хоч в окремих текстах подано уточнення стосовно розміру, форми посудини або більш конкретного її призначення: *озрісофоронъ: начинє на котором оббды носать albo широка миса а(ал)бо тальбрь, або округла шиба котрою пре(д)часы гравано* [Беринда, с. 180]; ...*мбдяную ми(с)ци новыхъ тры* [ДМВН, с. 193]; *Миса широкаю діскоць* [Синоніма, с. 127]. Багатий лексичний матеріал, що підтверджує широке використання слова *миса*, зібрано в Картотеці Словника української мови XVI–XVII ст.: *А тыхъ часов позычил єсми в кнѣзѣж Или...сто гривен сребра доброго, робленого в мисах; а онъ ѡ(т)повѣдаючи ...сягає(т) роукою съ мною до мисы; ...Сребра ламаного гривен. Сребра в мисах и в тальбрах гривен; цыну мисци великихъ шесть, полумисковъ десеть, приставок одинадцать; на той горе мис деревяныхъ чотири, талерей деревяныхъ девят, мис глинянихъ две* [КСЛУМ]. Про популярність цього виду посуду у XVI–XVII ст. свідчать численні згадки про нього в поєднанні з прикметниками: *сребную мису; широкая миса ; на злѡтой мисть; мбдяную ми(с)ци* [КСЛУМ].

В українській мові XIX ст. лексему *миса* поєднували контекстуально в одній синонімічній парі з назвами *блюдо, плошка, чаша, тарелка*: *Миса. Блюдо. По-польски тоже; Миска. Плошка. Чаша. Тарелка. Мисочка чашечка; блюдо* [Б-Н, с. 225]. Українська мова XX ст. зберегла лексему *миса*, але як застарілу: *Миса. Велика миска* та дериват *миска*: 1. *Посудина у вигляді широкої чаші, в якій звичайно подають страву до столу.* 2. *Посудина такої форми більшого розміру, що призначена для різних господарських потреб* [СУМ, IV, с. 716–717].

Лексико-семантична підгрупа «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини» – найбільша підгрупа в ЛСГ «Назв посуду та столового начиння». Вісім лексем є праслов'янізмами: *глек / глечик, жбан / дзбан / джбан, корчага, корець, чаша, кубокъ, чара, чарка*; ще три засвідчено в новоукраїнський період: *ковганка, носатка, чашка*. Зберегли своє значення та значно розширили його чотири лексеми: *кубокъ, чарка, чашка, черпак*; слова *черпальник, ковганка* змінили семантику. Лексема *черпальник* означала назву ковша, у сучасній українській мові означає назву робітничої професії: це людина, яка черпає у копальнях, підприємствах паперової промисловості [СУМ, XI, с. 312]. *Ковганка* в українській літературній мові позначає назву дерев'яної посудини, у якій товчуть сало, ще в XIX ст. воно слугувало синонімом до назви посуду для рідини – *корчага, ковшъ* [Б-Н, с. 187].

До пасивної лексики перейшли *чаша, чьрпальце / черпальце* – архаїзми; *кухонка, раструхань, перепойчикъ* – історизми; інертний шар поповнила лексема *чара*.

Окремі одиниці з підгруп «Назв посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини», «Назви посуду для товчення чи розтирання» вступають у полісемічні та синонімічні відношення. І. Огієнко синонімом до *кухоль* подавав слово *кубок*, схилився до думки про засвоєння лексеми *кухоль* з німецької мови через посередництво польської. Він зазначав, що для західних територій України характерною була форма *куфель* із збереженим запозиченим [f], а для східних – *кухоль* [Ларіон, II, с. 325]. Лексема *кухоль* уходить до великого синонімічного ряду – *корець* / *кірець* ‘металевий або дерев’яний кухоль чи ківш із держакон’; *коряк* ‘кругла посудина з ручкою для зачерпування й виливання води (молока, вина тощо); *ківш* (у 1 знач.)’, *кінва* ‘великий дерев’яний кухоль’, *коновка* / *конівка* ‘висока, здебільшого звужена вгорі кварта’ [СУМ, IV, с. 289, 303, 163, 261, 260; ССинУМ, II, с. 740]; *кварта* / *квартина*, розмовне ‘те саме, що кухоль’; діалектними є *карватка* ‘кухоль’ та *питун* ‘посуд для пиття’ [СУМ, IV, с. 129–130, 104, 370].

На формування лексико-семантичної групи «Назв посуду та столового начиння» мала безпосередній вплив також запозичена лексика. Таких 24 лексеми. Найбільше слів на різних етапах було запозичено з німецької: *манірка*, *друшляк*, *тарілка*, *кухоль*, *кружка* та польської мов: *мозчирь* / *можчирь*, *ринка*, *таця* / *таця*, *келих*, з французької: *пательня*, *сотейник*, *каструля*, по два з старослов’янської: *утварь*, *конобь* / *конобь*, угорської: *погар* / *пугар* та тюркських мов: *чавун*, *казан*, з церковнослов’янської: *кандійка* / *кондійка* та італійської – *порцеляна*. Не мають чіткого потрактування етимології слова *танджер*, *бокал*, *рондель*.

Характерним є паралельне функціонування старих назв із новими похідними: *миса*, *миска*; *котель*, *котелок*, *казань*, *казанок*.

Деякі з досліджених лексем зазнали семантичної диференціації: потрапили на периферію української мовної системи, інша частина перейшла до складу пасивної лексики і зафіксовані лише в говірках, окремі взагалі вийшли з ужитку.

Збереглися в сучасній українській мові слова *порцеляна*, *казан*, *каструля*, *чавун*, *сотейник*, *тарілка*, *таця* / *таця*, *бокал*, *виделка* / *вилка*, *кухоль*, інші зникли, деякі перейшли до архаїзмів чи історизмів. Наприклад, лексема *кухоль* уходить до активного вжитку із XVI ст.: ...*куфлє(в) п’я(т)* [АЖ 1582–1588, с. 76]; *кухоль* як синонім до *кубок* та демінутив *кухликъ* ‘малий кухоль’ [СУМ XVI – XVII, Вип. XV, с. 205, 204]. Надалі зафіксоване в різних джерелах: *куфе(л) одє(н)* [ДМВН, с. 193]. Згодом лексема активно функціонувала, зберігаючи граматичну форму та лексичне значення: *кухоль*. *Глиняная кружка простая*. У XIX ст. поширилися й демінутивні утворення *кухликъ*, *кухличекъ* [Б-Н, с. 202]. У новій українській мові *кухоль* позначав глиняний, дерев’яний чи металевий посуд: *Коло неї на лаві череп’яний кухоль з водою*. *Старі кухлі полив’яні, горілкою наливані* [Грінченко, II, с. 334]. Демінутиви *кухлик*, *кухличок* та *кухля* слугували для

деталізації назв посуду, різних за розміром [Грінченко, II, с. 333–334]. У сучасній українській мові слово *кухоль* зберегло первинну семантику ‘металева або череп’яна посудина з ручкою для пиття’ та дещо її розширило – ‘велика склянка з вушком для пиття пива та інших напоїв’, рідко вживане на позначення ‘високої округлої посудини з вузьким верхом і ручкою’ [СУМ, IV, с. 421; ВТССУМ, с. 6000]. Зафіксовано й значну кількість дериватів: *кухоль*→*кухлик*, *кухля*; *кухлик*→*кухличок*; *кухля*→*кухлятко* [СУМ, IV, с. 420; ВТССУМ, с. 6000].

Спорадично вживають в українських говірках такі одиниці: *утварь*, *порцеляна*, *конобъ / конобь*, *казан*, *манірка*, *каструля*, *рондель*, *чавун*, *пательня*, *друшляк*, *танджер*, *танір*, *таца / таця*, *кухоль*, *келик*, подекуди з іншим значенням функціонують *тарілка*, *кившь*, *ринка*.

Найпродуктивнішим способом творення нових лексем був суфіксальний із суфіксами *-окъ*: *казанокъ*, *котелокъ*, *-икъ*: *котликъ*, *гличикъ*, *горщикъ*; *-к-*: *горнятко*.

Рідше слова були утворені способом складання слів: *макітра* (мак + терти), *макогон* (мак + гнати); префіксально-суфіксальним способом: *підрешітка / підрешіток*; шляхом метонімії: *підрешітку грошей*, *решето (пшеницы)* – міра вимірювання.

У третьому розділі «**Історія назв хатніх меблів**» проаналізовано слова, які є назвами традиційних для українців хатніх меблів, та запозичення, що їх фіксують із XIX ст. Лексика на позначення меблів, які використовувалися в традиційному українському житлі, досить давня, хоч і нечисленна. Процес її формування відбувався впродовж тривалих історичних етапів. У цих назвах відображено особливості соціально-побутового й національного устрою українського суспільства. Оскільки Україна завжди була аграрною країною, основними поселеннями були села і хутори. Відтак давні меблі в хатах звичайних українців були досить простими, зручними й поліфункційними.

Для називання лексики на позначення меблів засвідчено 52 лексеми, їх розподілено на 6 підгруп: «Загальні назви меблів», «Назви стола та його частин», «Назви меблів, призначених для сидіння», «Назви меблів, призначених для лежання», «Назви шафи для посуду», «Назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас».

Для номінації назв стола та його частин використано 6 слів; назв меблів, призначених для сидіння, – 16 лексем; назв меблів, призначених для лежання, – 17 лексем; назв шафи для посуду – 6 лексем; назв меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас, – 5 лексем. Кожна підгрупа, що входить до складу лексико-семантичної групи «Лексика на позначення меблів», містить різну кількість слів загалом та різну кількість назв, що належать до питомої та іншомовної лексики. Питомих назв зафіксовано 28, запозичених – 24 .

Досить вагома частина лексем, що мають праслов’янське коріння, – 13. Більшість лексем запозичено з французької мови, їх 16 одиниць: *бюро*, *секретер*,

табурет, фотель, шезлонг, портшез, кушетка, козетка, канапа / канапка / канапея, софа, шафа (шафи для посуду), *буфет, сервант, шафа / шахва, шифоньер / шифоньерка, гардероб*. Значно менше – зі старослов'янської та тюркських мов, латинської та англійської мов. Перейшли до пасивного шару лексики шість слів праслов'янського походження: *столь* 'престол', *стольць / столець, сьдалище, ложе / ложка, скрыня / скриня* – історизми; *мисник, ослін / услонь* – архаїзми. Сім слів праслов'янського походження використовують у сучасній українській мові: з тим же лексичним значенням одне слово – *крісло*; розширило семантику чи частково змінило її 5 лексем: *лава / лавиця, стольць / столець* 'місце для сидіння', *ложе / ложка, ложко / ложько, лежак*. Наприклад, псл. *lože 'пов'язане з лежанням, ложем, родами' [ЕССЯ, XVI, с. 124]. Далі його вживають у стсл. у формі *ложє*, з таким же лексичним значенням в інших слов'янських мовах: схв. *лѣже* 'ложе, постіль', ч. *lože, lůže*; слвц. *loze*, стар. пол. *loze*, ср. словен. *loze*, др., русск.-цсл. *ложє*, укр. *ложє = ложка* ст.-бр. *ложє*. Уже в старослов'янській мові ця лексема мала значення 'постіль', 'ложе', 'ноші', уступаючи в синонімічні зв'язки з *одрь, постеля, язвина* [СС, с. 310]. Українська мова XIV–XV ст. мала варіант *ложє*, який у складі словосполучення *чїстого ложка* був церковнослов'янізмом зі значенням 'законнонароджений' [ССУМ, I, с. 555; II, с. 544]. Лексему *ложє* зі значенням 'постіль' зафіксовано пізніше, із XVII ст.: *lectus, lectulus, ложє, ложко* [СЛЛ, с. 252]; *scitrodion, ложє малое, одрь* [СЛЛ, с. 364]; *Torul(us), ложє малое; tor(us), ложє плотоно(с) мое, она* [СЛЛ, с. 400]. У XVII ст. лексему *ложє* використовували як синонім до *постеля* та *ложко*, про що свідчать записи: *Ложко, ложє, одрь; Постеля, ложє, одрь* [Синоніма, с. 125; 146]. У староукраїнських пам'ятках трапляється як із прямим, так і з переносним значенням – назва постелі, місця, на якому лежать, відпочивають: *На ложци моемъ въ ночи глядала есмь, его же силует душа моя...искала есми его, а не нашла*; образно: *Ты і вѣтри в (т) лѣжъ своїхъ изводишь...*; з переносним значенням для називання пекла як місця вічних мук *ложє болѣзненноє*. Б. Грінченко наводить два граматичні варіанти *ложка / ложє* на позначення *постелі*, останнє входило до складу стійких словосполучень *панського лѣжа* зі значенням 'знатного роду'; *неправого лѣжа* 'незаконнонароджений' [Грінченко, II, с. 374].

У сучасній українській літературній мові *ложє* перейшло до застарілої лексики, лише в поетичній творчості може функціонувати як синонім до *постіль* на позначення місця для снання; *ложка* змінило значення та означає назву спеціального місця для глядачів у театрі; *ложко / ложько > ліжко* у складі стійких словосполучень розширило семантику: *встати, підводитися, підвестися з ліжка* – 'видужувати'; *класти (покласти) в ліжко; тримати в ліжку, лежати в ліжку* – 'хворіти'.

З-поміж запозичених назв меблів у сучасній українській мові функціонують не всі. Перейшли до сучасної української мови (3 з 3-х) назви меблів, призначених

для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас; найбільше лексем втратила підгрупа «Назв меблів, призначених для лежання»: з 9 розглянутих лише 3 перебувають в активному вжитку. До пасивного шару лексики перейшли три архаїзми – *кушетка, козетка, софа* та три історизми – *одрʼ, тахта, тапчан*. Для номінації назв шафи для посуду на сучасному етапі збережено три із чотирьох запозичень. Із шести запозичень, що є назвами меблів, призначених для сидіння, у сучасній українській мові використовують лише *табурет / табуретка, пуф, шезлонг*; інші поповнили шар пасивної лексики.

Найбільш уживаною нині є лексема *шафа*, бо вона має універсальний характер і її використовують на позначення меблів, у яких зберігають різні речі: *шафа для посуду, шафа для одягу, книжкова шафа*.

В українській мові назви меблів уживають переважно з прямим значенням, лише окремі з них набувають символічного значення. Наприклад, у давньокиївських пам'ятках лексема *столь* мала не лише пряме, а й переносне значення – вказувалося на особливу роль, яку виконувала людина, що сиділа на столі як на підвищенні, тобто мала вищий соціальний статус. Згодом утворилися декілька дериватів переважно суфіксальним способом: *стольникъ* ‘посада’ (суфікс *-икъ*), *стольний* ‘статус’ (суфікс *-н-*); префіксальне утворення *престол* ‘символ верховної влади’. Протягом усіх етапів розвитку української мови лексема *стол* була затребувана, збережена в мові на сучасному етапі та її використовують на позначення виду меблів для інтер'єру квартири / будинку чи в діловій або виробничій сфері.

Аналіз меблевої номенклатури в розглянутих джерелах дав змогу виявити одночасне функціонування кількох одиниць на позначення того самого предмета. Зафіксовано такі синонімічні ряди: *шафа – гардероб – шифонʼєр / шифонʼєрка; мисник – буфет – сервант; диван – кушетка (зменш. козетка) – канапа – отаманка – софа – тахта; ліжко – тапчан / топчан – лежак – розкладушка; стілець – тринога – дзиглик – табурет / табуретка* та синонімічні пари: *лава – ослін, скриня – рундук*.

Із часів давньоукраїнської мови й дотепер поширеними були традиційні способи утворення нових слів. Найпродуктивніший – суфіксальний: деривати *диванний, сервантний, тапчаник, колісковий* (дериват змінив лексичне значення); демінутиви *постелечка, постеленька, постелька, тапчанчик, канапка, диванчик, колісочка, колісонька, лавочка, фотелик, фотельчик, шафка, шаховка, шафонʼєрка, лавка* (із втратою демінутивного значення).

На підставі виконаного дослідження зроблено такі основні висновки:

Посуд, столове начиння та меблі відіграють важливу роль у побуті українців, повсякденному житті та культурі загалом. У процесі формування лексики на позначення цих предметів відобразилися особливості розвитку соціально-побутових умов українського суспільства.

Комплексний лінгвістичний аналіз назв посуду, столового начиння та меблів, які становлять важливу частину всієї лексики української мови, є невід'ємним елементом історико-лінгвістичних студій. Ця тематична група лексики має певну структуру, але не є застиглою і незмінною системою. Вона складається з лексико-семантичних груп, які об'єднують слова на основі гіперогіпонімічних, синонімічних відношень. Назви посуду, столового начиння та меблів становлять значну групу лексики української мови з притаманними їй семантико-словотвірними особливостями. Її склад неоднорідний, бо вона функціонує на перетині інших лексико-семантичних груп. У номенклатурі назв посуду, столового начиння та меблів ми виокремлено різні за обсягом та структурою лексико-семантичні групи та підгрупи.

Лексико-семантична група назв посуду та столового начиння найбільша, вона містить 75 одиниць, що становить 59 % від загальної кількості досліджених лексем. Лексико-семантична група лексики на позначення меблів менш структурована: у її межах виявлено п'ять лексико-семантичних підгруп. Для номінації предметів лексико-семантичної групи лексики на позначення меблів вживано 52 лексеми. Значна кількість лексем лексико-семантичної групи назв посуду та столового начиння є питомою і становить 79 % від загальної кількості назв цієї групи. Із них праслов'янське коріння має 39 % апелютивів. Найбільше лексем праслов'янського походження серед назв посуду лексико-семантичної мікрогрупи для варіння та лексико-семантичної підгрупи назв посуду для вживання та зберігання рідини.

У складі лексико-семантичної групи назв меблів спостерігаємо кореляцію між питомою лексикою та запозиченою у співвідношенні 54 % до 46 %. Серед питомої лексики цієї групи також переважають одиниці праслов'янського походження – 13, що становить 46 % від загальної кількості питомих лексем. Більшість іншомовних слів французького походження, їх частка становить 16 одиниць – 66 %, решта запозичена зі старослов'янської та тюркських мов, лише по 2 лексеми, по 1 з латинської та англійської мов, 2 лексеми не мають чітко визначеної етимології.

На наступних етапах формування української мови саме лексеми праслов'янського походження стали підґрунтям для формування лексико-семантичних підгруп та мікрогруп назв посуду, столового начиння та меблів. Немало з них використовують у сучасній українській мові: у ЛСГ «Назви посуду та столових приборів» – 13; у ЛСГ «Назви меблів» – 7 одиниць, 6 із них розширили семантику або частково її змінили.

Серед запозичених назв українська мова зберегла різну кількість лексем. У лексико-семантичній групі «Назви меблів» найбільше запозичень зафіксовано на сучасному етапі в підгрупі «Назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас» – 100 % та «Назви шафи для посуду» – 50 %.

Найменше лексем перебувають в активному вжитку в лексико-семантичній підгрупі «Назв меблів, призначених для лежання» – 36 %. Поповнили шар пасивної лексики 7 лексем, що є назвами меблів, та 8 лексем – назв посуду.

Проведений аналіз дав змогу встановити, що наповнення словникового складу лексико-семантичних груп «Назви посуду та столового начиння» та «Назви меблів» відбувалося внаслідок утворення похідних та завдяки запозиченням. В обох групах виявлено негібридну деривацію: питома основа + питомий афікс. Переважають похідні, утворені суфіксальним способом.

Для витворення одиниць лексико-семантичної групи назв посуду та столового начиння на різних етапах розвитку мови вживаними були суфікси -льник- (< -ль + -ник), -иц-, -ець-, -єць-, -ьк- -к-, -окь-, -ок-; демінутиви із суфіксами -еч- + -к-, -оч- + -к-. Спорадично спостерігаємо процес утворення нових слів унаслідок переходу іменника в іншу частину мови за допомогою словотворчого суфікса та навпаки. У групі «Назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів» можуть сприйматися як нейтральні назви: *миска, чашка, чарка, чавунок, казанок*.

Малопродуктивними виявилися префіксальний та префіксально-суфіксальний способи: *посудина, почерпало, підрешіток, підрешітка, підситок; сьсудь, сосоуды* – ЛСГ «Назви посуду та столового начиння»; *прилавок; перескринок, прискринок*, безафіксний: *постіль / постеля* – ЛСГ «Назви меблів».

Значну кількість дериватів, що є назвами меблів, утворено внаслідок гібридної деривації. Найбільш поширеною є модель творення, коли до запозиченої основи додано питомий суфікс. Найчастіше зафіксовано афікси -ик, -икь-, -ечк-, -еньк-, -к-, -очк-, -ець-. Окрему групу утворюють похідні з суфіксами -ин-, які передають негативне емоційне забарвлення: *табуретина, табуретчина, тапчанина*.

Для лексико-семантичної групи «Назви посуду та столового начиння» також характерна гібридна деривація, але меншою мірою, ніж для ЛСГ «Назви меблів», бо відсоток запозичень з-поміж назв посуду та столового начиння значно менший. У цій групі згодом утворилися демінутиви завдяки поєднанню запозичених основ та українських суфіксів: *риночка; тарілочка, ківшик, кухлик, кухличок, кухлятко, кéliшióк, пугáрчик; чавунок, чавунчик, казанок, казаночок, казанчик, танджерик; рондельок, каструлька*.

Для лексико-семантичних груп назв посуду, столового начиння та назв меблів характерна також семантична деривація. Вона представлена у формі метафоричного переосмислення лексичного значення окремих питомих назв меблів у процесі поєднання їх у словосполучення: *ложко смертельне, смертний одр; божої постелі; лужко болъзненноє; на смёртнім одрі*.

Виявлено випадки семантичної деривації у формі так званої мутації, тобто зміни категорійного словотвірного значення в похідному слові, вона характерна для слів, що є назвами посуду: 'рідина, яка зберігається' → 'назва посуду':

водянчикъ; ‘страва’ → ‘назва посуду’: *кашникъ*; ‘спосіб приготування’ → ‘назва посуду’: *варильникъ*.

Двокомпонентні словосполучення деталізували значення лексем, уточнюючи сферу застосування, указуючи на матеріал виготовлення, розмір, призначення для конкретних продуктів. Використання таких мовних конструкцій було характерне для староукраїнської мови, а на пізніших етапах для позначення нових понять утворювалися нові лексеми.

Збагачення лексичного фонду частково відбувалося способом творення дериватів від іменників – питомих назв посуду, які інколи змінювали значення і переходили до іншої лексико-семантичної групи: *миса* ‘посуд’ → *мисник* ‘вид кухонних меблів для зберігання мисок’; *скриня* ‘меблі для зберігання одягу’ → *скринька* ‘для зберігання прикрас, коштовностей, цінних паперів; пошта; електронна адреса’.

Значна кількість із досліджених лексем зазнала семантичного розвитку, окремі слова вийшли з ужитку, перейшли до пасивного фонду чи збереглися лише в говірках.

Упорядкування лексичного матеріалу назв посуду, столового начиння та меблів систематизує та конкретизує інформацію про одиниці зазначених ЛСГ і сприяє подальшому вивченню та узагальненню інформації за матеріалами інших лексико-семантичних груп.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Науменко Л. М. Побутова лексика в окремих пам’ятках XI–XII ст. *Наука і освіта 2005*: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. Том 3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови; Дніпропетровськ, 7–21 лютого 2005 р. Дніпропетровськ, 2005. С. 41–44.

2. Науменко Л. М. Праці з етнографії – джерело дослідження історії назв посуду в українській мові. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Вип. 37. Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2014, С. 189–193.

3. Науменко Л. М. Історія загальних назв посуду в українській мові. *Термінологічний вісник*: Збірник наукових праць. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2015. Вип. 3 (2). С. 232–239.

4. Науменко Л. М. Назви посуду для приготування їжі в історії української мови. *Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник*. Харків: Видавництво Іванченка І., 2018. Вип. 2 (48). С. 73–82.

5. Науменко Л. М. Історія слова стіл як репрезентація спільнослов’янської назви меблів. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2019. Вип. 37. С. 16–22.

6. Науменко Л. М. Етапи формування лексем *миска* і *тарілка* в українській мові. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. 2019. С. 56–60.

7. Науменко Л. М. Лексико-тематична група назв посуду для проціджування та протирання як предмет дослідження історичного мовознавства. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VII (55). Issue: 189. 2019 Feb. P. 38–42.

8. Науменко Л. М. Прото-слов'янські деномінації посуду в історії української мови. *Trypilljan civilization journal*. Вип. 2019. <https://www.trypillia.com/2019-linguistics/164-l-m-naumenko-proto-slavic-denominations-of-dishware-in-the-history-of-ukrainian-language>.

9. Науменко Л. М. Запозичення як різновид поповнення українського лексикону назв меблів. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*, VIII, (38), Issue: 230, 2020, June. P. 40–43.

АНОТАЦІЯ

Науменко Л.М. Історія назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2021.

У дисертації цілісно досліджено становлення назв посуду, столового начиння та меблів як важливого складника лексикону української мови. Проаналізовано назви посуду праслов'янського походження, що активно функціонували в попередні періоди та вживані й у сучасній українській мові.

З'ясовано наповнення лексико-семантичних груп назв посуду, столового начиння та меблів, окреслено джерела їх формування, констатовано перевагу питомих лексичних та словотворчих засобів.

Простежено семантичний розвиток назв цих лексико-семантичних груп, зокрема зміни в їхніх лексичних значеннях, вихід з ужитку деяких слів або перехід до пасивної лексики чи говірок.

Ключові слова: історична лексикологія, сема, побутова лексика, лексико-семантична група, лексема, назви посуду, умеблювання, деривати, демінутиви, семантика, етнографічні дослідження, лінгвістичні дослідження.

SUMMARY

Naumenko L. M. History of names of tableware, kitchenware and furniture in the Ukrainian language. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation on obtainment of a scientific degree of the Candidate of Philological Sciences on a specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Institute for Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The work is dedicated to the history of the names of tableware, kitchenware and furniture as an important component of lexicon of the Ukrainian language.

The analysis of lexico-semantic groups of the stated vocabulary in the diachrony and synchrony gives us an opportunity to recreate the spiritual world and material acquisitions of our ancestors. Since the vocabulary for designation of tableware and furniture mainly belongs to the specific vocabulary, this gives an opportunity to establish certain long-term patterns of its formation, development and functioning. For this purpose, the names of tableware and furniture and their derivative formations were identified and classified, the changes in semantics of the found tokens at different historical stages of language development were traced. Word-forming features are considered and the types of derived tokens, presented in certain lexical-semantic groups, are determined.

A comprehensive analysis of the names of tableware, kitchenware and furniture made it possible to take into account the origin, changes in semantics, the most productive ways of word formation, the field of application in modern Ukrainian language and presentation in the Ukrainian dialects.

It was found that the one-component words are predominating among the names of furniture and the names of tableware and kitchenware.

The structure of lexico-semantic groups of the researched words is given. Within the framework of lexico-semantic group “Names of tableware, kitchenware”, the LSSG is designated: “Common names of tableware”, “Names of tableware intended for preparing food”, “Names of tableware in which dishes are served on the table”, “Names of tableware intended for consuming and storage of liquid”. It was found that the LSSG “Names of tableware intended for preparing food” consists of four microgroups: “For boiling”, “For frying”, “For filtering and straining of products”, “For crushing or grinding products”.

It was found that the lexicon of the group “Names of tableware” has changed from the moment of first fixations and till present day. This is connected with the word formation processes that are specific to this group of words, with the borrowing of foreign language vocabulary and semantic changes in the middle of the group itself.

It has been established that many names of tableware have Proto-Slavic roots. The names of tableware of Proto-Slavic origin were actively functioned in the previous periods and have continuants in the modern language. Among the tokens of

foreign-language origin, the Germanisms are the most of all, a significant part are Polonisms, French borrowings; the Old Slavonisms, Ungarisms, Turkisms, Church Slavonisms, Anglicisms are much less recorded. This indicates a close interlingual interaction. The Latin-Ukrainian translation dictionaries, spread enough in the XVII – XVIII centuries among educated Ukrainians, in which borrowed tokens were recorded, can be its confirmation. In some cases, the etymology of the names could not be clearly established that may be connected with the mediation of several languages or existence of parallel forms in other Slavic languages. The adaptation at the semantic, morphological and phonetic levels is characteristic for the later borrowings. It was found that very old borrowings of this group due to conforming to the recipient language are perceived as non-derivatives. In the paradigm of the names of tableware, there is sporadically existent vague distinction of purpose and scope of use of nouns: *kandyka* ‘bowl with slightly concave edges’. In ancient Ukrainian language, the word *kondiyka*, which was used to denote ‘saucepan’, is attested, and it was transferred into the new Ukrainian language with the original lexical meaning ‘endova; church plate, in which water is consecrated’. The word has passed into the category of archaisms. The characteristic feature for the household vocabulary of names of tableware is an expansion of semantics of individual names that have different purposes, to name new concepts or special technical, geological terms or in the industrial sphere. This contributes to the formation of polysemic names. We observe the redistribution of meanings as a consequence of emergence of the new or the result of loss of old names and their transition to archaisms or historicisms. These changes are most clearly traced in the lexico-semantic subgroup “Common names of tableware”. In particular, the noun *vessel* has been preserved in the modern language, but it belongs to the anatomical nomenclature; the Proto-Slavic word *sud* has survived only in some dialects.

It has been established that the suffixal way was and remains to be the most productive way of new words creation in the Ukrainian language. The change of the categorial word-forming meaning in the derived word is widely represented, that is realized in the following models: dishes → tableware: *kashnyk* (*pot with holder and draining*), name of the substance → tableware: *vodianchyk* (*mug*), process → tableware: *cooker*.

Regarding the vocabulary for furniture designation, that was used in the traditional Ukrainian house, it should be noted that this LSG includes tokens, which are divided into subgroups: “Names of table and its parts”, “Names of furniture intended for sitting”, “Names of furniture intended for lying”, “Names of cabinet for tableware”, “Names of cabinet intended for clothes, securities, jewelry”. It has been established that the most numerous subgroups are “Names of furniture intended for lying” – 33% and “Names of furniture intended for sitting” – 31%. In composition of LSG “Vocabulary for furniture designation”, the specific names have a slight advantage, theirs – 53%; borrowed – 47%. It was found that the vocabulary for furniture designation is quite

diverse by its origin. Some part of Proto-Slavic tokens consists of 13 names from total quantity of 52. The peculiarity of this group is mainly the borrowings from French. A small number of words do not have a clearly defined etymology.

It was found that among the borrowed names of furniture in the modern Ukrainian language the best preserved subgroups are “Names of cabinets intended for clothes, securities, jewelry”, “Names of cabinets for tableware”. As distinct from the names of tableware, these words do not tend to develop figurative meanings (metonymy, metaphorization). The conducted analysis of the vocabulary of LSG for furniture designation gives grounds to talk about synonymous series and synonymous pairs.

It has been established that the most productive way of derivation in this lexico-semantic group is also suffixal. The semantic derivation is represented in the form of metaphorical rethinking of lexical meaning of individual specific names of furniture in the process of combining them into phrases.

The cases of parallel formal-semantic derivation were recorded sporadically: a buffet ‘a table or counter for selling snacks and drinks, as well as a small snack bar’ as a synonym for a specific *mysnyk* to denote a sub-type of furniture and a buffet as a ‘food establishment’. At modern stage, the token *buffet*, as the name of furniture, is used much less often.

Key words: historical lexicology, seme, household vocabulary, lexico-semantic group, token, names of tableware, furnishing, derivatives, diminutives, semantics, ethnographic researches, linguistic researches.